

A. BAKIXANOVUN “GÜLÜSTANI-İRƏM” ƏSƏRİ HAQQINDA

“Gülüstani-İrəm” əsəri akademik planda ilk monoqrafik tədqiqatdır”.

Ziya Bünyadov

Azərbaycan alimi, şair, tərcüməçi, diplomat Abbasqulu Ağa Bakıxanov (1794-1847) bugünkü azad Qarabağa 1813-cü ildə İranla (Qacarlar dövlətilə) Rusiya arasında bağlanmış, “Gülüstani” sülh müqaviləsinə görə, sərhəd məsələlərinin təyini ilə əlaqədar yaradılmış komissiya üzvlərini qəbul edilən qərarın mətni ilə tanış etmək üçün tərcüməçi kimi getmişdir.

O, həmin işləri yerinə yetirdiyi zaman həm də Qarabağ tarixinə, coğrafiyasına və etnoqrafiyasına aid materiallar da toplayırdı. Bu zaman onunun 29 yaşı vardı. Sonralar, yəni 1819-cu ildə Qafqazın Baş hakimi Yermolovun dəvətilə Tiflisə gəlmiş, Qafqaz Baş Hərbi İdarəsində Şərq dilləri tərcüməçisi vəzifəsinə təyin olunmuşdu.

Sonralar Yermolovu əvəz etmiş qraf Paskeviçlə işləmiş və qraf onu istedadlı diplomat, dövlət xadimi kimi yüksək dəyərləndirmişdir. Azərbaycan tarixinin elmi, akademik tədqiqatını aparmış A. Bakıxanov hələ sağlığında öz yüksək qiymətini almış, bir çox şəhərlərdə görüşən alman, polyak, rus ziyalıları onun yüksək mədəniyyətinə, dərin biliyinə heyran qaldıqlarını bildirmişlər.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov Azərbaycan tarixşünaslığında mühüm tarixi hadisə olan “Gülüstani-İrəm” əsərinin müəllifi, görkəmli şərqşünas-alimlərdən Mirzə Kazım bəy, M.J. Brosse, B.A. Dorn tərəfindən yüksək dəyərləndirilən Azərbaycan alimi, şairi, tərcüməçi və maarifçidir. Akademiklər Brosse və Dorn əsərin əlyazmasını oxumuş, onu yüksək qiymətləndirmiş və bildirmişlər ki, əsərdə bu vaxta qədər Avropa alimlərinə məlum olmayan Şərq mənbələrindən alınmış zəngin məlumat vardır. “Buna əsasən biz bu əsəri Qafqaz ölkələrinin tarix və coğrafiyasına ön faydalı və mühüm bir əlavə kimi hesab etməyə özümüzü haqlı görürük, müəllifin söyinə hörmət və razılığını bildiririk.” (Bax: Muxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II cild. B:1944, s. 35-36.)

Akademik Ziya Bünyadov əsəri “akademik planda ilk monoqrafik tədqiqat” adlandırılmışdır. Əsər 1841-ci ildə, fars dilində yazılmış, 1843-1844-cü illərdə müəllifin özü tərəfindən rus dilinə çevrilmişdir. 1902-ci ildə Seyid Əzim Şirvaninin oğlu Mir Cəfər tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş və çapa hazırlanmış, 1951-ci ildə nəşr olunmuşdur. Əlyazmalar İnstitutunda M-193 şifrəsi altında olan bu nüsxə professor Bəkir Çobanzadənin kitabxanasında olmuşdur. “Gülüstani-İrəm” 1926-cı ildə “Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü cəmiyyəti (ətraflı öyrənmə) tərəfindən rus dilində nəşr olunmuşdur.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda aşağıdakı nüsxələri mövcuddur:

1. B-2268. Əlyazmanın 1-ci vərəqində Bakıxanovun qeydləri vardır. Onun polkovnik rütbəsinə keçirilməsi, aylıq maaşı və s. haqqında məlumat verilir.

2. B-2236. 1844-cü il. Katibi. Kərim Şəkil Tiflisdə qazaxlı Şeyxülislam Osman əfəndinin mədrəsəsində üzü köçürülmüşdür.

3. M-49, 1844-cü il.

4. B-217, 1861. Salyan. Katibi: Hacı Tağı ibn Məhəmməd Şirvanidir.

5. B-2002, 1849-cu il.

6. B-19, 1866-cı ildə, Qubada üzü köçürülmüşdür.

7. B-2005. 1879-cu il. Katibi: Məhəmməd Əlqədaridir.

8. M-193. 1902-ci il. Seyid Əzim Şirvaninin oğlu Mir Cəfər tərəfindən 1902-ci ildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. Əlyazma nüsxəsi Əlyazmalar İnstitutuna professor Bəkir Çobanzadənin kitabxanasından daxil olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın və Şərqi mənəvi sənət xəzinəsi olan Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan qədim əlyazmalar neçə illərdir ki, tədqiq olunsada, yəndə öz tədqiqatçıları gözləyir. Çünki bu xəzinənin hələ də gizli məqamları çoxdur. Bu məqamlardan biri 230 illiyi qeyd olunan A. Bakıxanovun qızı Tuğra xanıma aid “Tarixi-Nadiri” əlyazmasının vərəqindədir. Nadir şah Əfşarın münşisi Mirzə Mehdi xan Astrabadinin 1748-ci ildə bitirdiyi və xəzinədə B-2242 şifrəsi altında mühafizə olunan “Tarixi-Nadiri” əlyazma nüsxəsinin haşiyəsində digər bir müəllifin, şair Hüseyninin Nadir şahı ithaf etdiyi və fars dilində yazılmış “Şahənşahnamə” poeması yazılmışdır.

Əlyazmanın 1a vərəqində olan qeyd, h. q. 1243-cü (1827) il tarixi və möhür vardır. Azərbaycanın tanınmış şairi Səməd Mənsur həmin imza və möhürün A. Bakıxanova məxsus olduğunu diqqətə çatdırmışdır. Əlyazmanın sonuncu səhifəsində şairin qızı Tuğra xanımın karandaşla yazdığı bir beyt vardır. Bu beytin Tuğra xanımın xətti ilə yazıldığı ayrı bir qeyddə də təsdiq edilir. Əlyazmanın 1b vərəqində Fətəli şah Qacarin möhürü vardır.

Tuğra xanımın bu bir beytində deyilir:

Tuğra xanıma mən, bu cahən içrə əzizəm,
Abbasqulu Ağa qızı, Zöhrayə kəzizəm.

Tuğra xanımın A-806, vərəq 47a və A-32, vərəq 22b-23b əlyazmalarında dərs olunmuş şeirləri aşkar edilmiş və institutun nəşri olan Əlyazmalar kataloqunun “Cümlər” adlı 2-ci cildində bu barədə məlumat verilmişdir.

A. Bakıxanov 1828-ci ildə Qarabağı öyrənmə komissiyasının üzvü olmuşdur. Azərbaycan nəşrinin ilk nümunələrindən olan “Kitabi-Əsgəriyyə”ni yazmışdır.

Tahirə HƏSƏNZADƏ,
tarix elmləri doktoru
AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutu